

פגישות עם נגיב מחפוז

נגיב מחפוז – 1911-2006

ששון סומך

בינינו. מבקר ספרות מצרי ידוע, המלמד עתה באוניברסיטה בריטית, כתב שוב ושוב שאני מסלף ומעוות את התמונה שאני מצייר על יצירתו של מחפוז. כשהראיתי את אחד המאמרים האלה למחפוז הוא הגיב ואמר: האיש לא הדגים ולו מקרה אחד של סילוף. המבקרים האלה, שלא השתחררו ממסורת הנאצריזם, שונאים כל מי שאינו מתנבא בלשונם. מאז הכרתי אותו, פרסם מחפוז כעשרים רומנים וקובצי סיפורים, בנוסף לשלושים ומשהו שפרסם קודם לכן. כמעט בכל פעם שביקרתי בקהיר הייתי זוכה לקבל ממנו ספר חדש עם הקדשה וחתימה. בתמורה הייתי מביא לו עמי יצירות מהספרות העברית-ישראלית שתורגמו לערבית ופורסמו בישראל. כמו כן הייתי מביא לו עותקים מכתביו בגירסתם העברית. כשהבאתי לו בשנת 1981 את הכרך השני של הטריילוגיה הקהירית ("כמאל"), שתורגם לעברית בידי הסופר סמי מיכאל ופורסם על ידי "ספריית פועלים", קרנו פניו, ולאחר דפדוף קצר הניח את הספר על השולחן שבינינו. ולכל מי שהודמן ליד השולחן היה מחפוז אומר, בגאווה לא מוסתרת: זה קצר אל-שוק, וכך נקרא הכרך הזה בערבית) בתרגום עברי. באחד מביקורי בחדר עבודתו שבביתו ברחוב "אל-ניל" גיליתי שהוא העמיד מדף מיוחד ובו סידר ביחד את התרגומים העבריים של יצירתו (יש כ-18 תרגומים כאלה). ברור היה לי שמעשהו

ה יכרותי עם נגיב מחפוז קדמה בכמה שנים לפגישתנו הראשונה. בשנת 1965 התחלתי לכתוב עבודת דוקטור על מחפוז באוניברסיטת אוקספורד, בהנחייתו של המלומד המצרי מוחמד מוצטפא בדווי, מרצה לעברית באוניברסיטה, יליד העיר אלכסנדריה. חיבור התזה ארך שלוש שנים, ולאורך הזמן הזה לא ניסיתי כלל ליצור קשר כלשהו עם מחפוז, ולו אך כדי לברר עובדות או תאריכים. היחסים בין ארצותינו היו אז בכי-רע, ומצרי שקיבל מכתב מישראלי עלול היה להיפגע. לימים הסתבר לי שחוסר המגע עם הסופר "שלי" היה לטובה, שכן נאלצתי לעבוד קשה כמו-ידי כדי להגיע לתשובות; מה עוד שסופרים בונים לעצמם ביוגרפיה שאינה תמיד זהה עם העובדות, ובכך הם עשויים להטעות את חוקריהם. אולם מאז ינואר 1980, כאשר ערכתי את ביקורי הראשון בכירת מצרים, ועד יום מותו של הסופר, לא נפסקו הקשרים האישיים בינינו. ברגע שהגעתי ב-1980 משדה התעופה למלון הקהירי השוכן לחוף הנילוס, טלפנתי לדירתו של מחפוז. אשתו ענתה ואמרה שהוא יצא לטיולו היומי ברגל, וישוב תוך זמן לא רב הביתה. הכתבתי לה את מספר הטלפון שלי, וכאשר שמעה את שמי לאטה בהתרגשות: ברוך בואך לקהיר. הוא מחכה לבואך מוזמן. זה היה אות מבשר טובה, שכן לא הייתי בטוח שגם בביתו יודעים עלי.

נגיב מחפוז עם נאוה ונועם סמל, קפה "שאנו אליזה", אלכסנדריה, קיץ 1981; צילם ששון סומך

שבע שנים לפני כן, כלומר ב-1973, הופיע בהולנד ספרי המונוגרפי על יצירתו של מחפוז **המיקצב המשתנה: עיון ברומנים של נגיב מחפוז**, ולקה לספר זה שנתיים ומעלה עד שמחפוז עצמו קיבל עותק ממנו (באמצעות פרופסור פלסטיני מהאוניברסיטה האמריקאית בבירות). הוא קרא את הספר מיד, כך מסתבר, שכן זמן קצר לאחר מכן דיבר עליו עם עיתונאי מצרי שכתב מאמר בעיתון בגדאדי, ופיו היה מלא שבח. שוב התאפקתי, ולא ניסיתי להתקשר; רק בשנת 1977, בעקבות ביקורו של סאדאת בירושלים, כתבתי למחפוז מכתב ושלחתי אותו בידי עיתונאי ישראלי שליווה את בגין במסעו לקהיר. בשובו כעבור כמה ימים והנה הוא נושא עמו מכתב ארוך ושופע ידידות בכתב ידו של הסופר המצרי. במכתב יש גם הערכה ספרותית וגם הבעת תקווה נרגשת לשלום שיביא לאזורנו רווחה וקידמה. מכתב זה פורסם במלואו בעיתונות, לרבות ב'ניו יורק טיימס', במסגרת מאמר שכתב העיתונאי והסופר הישראלי עמוס אילון.

נשוב לקהיר, 1980: מיד עם שובו הביתה טלפן מחפוז אלי ושאל אותי אם אהיה מוכן לעלות על מונית ולהגיע לדירתו לאלתר. עשיתי כן, ומאז לא חדלו פגישותינו. הן התקיימו בביתו או בחדרו בבניין 'אל אהראם' או בבתי קפה שונים ומשונים, ובהם קפה "ריש" הידוע שליד כיכר "טלעת הרב".

אנשי ספרות אחדים בקהיר לא ראו בעין יפה את התהדקות הידידות

זה נובע אך ורק מקורת רוח אישית, שכן אין הוא קורא עברית ולא יוכל לעשות שימוש בספרים העבריים האלה.

על העניין הרב שגילה כלפי ישראל, ועל נכונותו לגונן עליה באוזני שוטמיה, למדתי שוב ושוב מתוך עשרות (ואולי מאות) הראיונות שהעניק מחפוז לעיתונאים מצרים וערבים בהודמנויות שונות במהלך חצי היובל האחרון. עיתונאים עוינים שתקפו אותו בשל יחסו האוהד לישראל זכו מדי פעם בנויפה מפיו. למשל עיתונאי אחד שאל אותו: ומה סופו של השלום הרע הזה עם ישראל? תשובתו של מחפוז היתה חדה: ומה רע בשלום הזה? ומדוע אתה מנסה לעוות את דברי לך בעצם ניסוח השאלה? הפגשתי את מחפוז עם סופרים ועיתונאים מישראל, ואין טעם לפרט רשימת שמות של אלה, אבל על פגישה אחת אספר במעט פירוט: בשעתו (בשנת 1980) התבקשתי על ידי ידידי נועם סמל, שהיה מנהל תיאטרון חיפה, להציע יצירה ספרותית מצרית שאפשר להמחזי אותה ולהציגה בתיאטרון. המלצתי על "פטפוטים על הנילוס" של מחפוז, והצעתי התקבלה (הרומן תורגם אז לעברית בידי מיכל סלע, ופורסם בהוצאת "כתר"). אולם סמל דרש ממני להשיג הסכמה של הסופר, שבעקבותיה ייחתם עמו הסכם כדת וכדין. עניתי שמחפוז יסכים, ואין צורך בטרחת ההסכם, אבל הוא בשל. לבסוף נסענו למצרים, שלושה: נועם, רעייתו הסופרת נאוה סמל ואני. בקהיר הסתבר לנו שמחפוז נסע לאלכסנדריה לבלות את חופשת הקיץ השנתית שלו. ידעתי (תיאורטית,

לפי "תנאי הסביבה". ניגשתי וישבתי ליד שולחנו של הסופר, ואמרתי לו שבמונית יושב מנהל תיאטרון ישראלי שרוצה להמחזי את "פטפוטים על הנילוס", ולשם כך הוא מבקש שהצדדים יחתמו על הסכם. מחפוז, שלא היה רגיל בכך, אמר שאין לו התנגדות להמחזה, ולדעתו אין צורך בהסכם. הסברתי לו שזה כלל קבוע בתיאטראות שלנו כשמציגים יצירה של סופר חי, ומחפוז אמר: אין בעיה, אחתום! הצצתי מן החלון וצעקתי: נועם, תביא את החוזה המלא. מחפוז חתם בלא היסוס, וכך בן רגע נחתם הסכם תרבותי ראשון בין סופר מצרי ומוסד תרבותי ישראלי - אחרי אלפיים שנות גלות וסבל. המחזאי הלל מיטלפונקט, שבידיו הופקדה מלאכת ההמחזה, הגיע בעקבות כך לקהיר עם רעייתו (שכרסה היתה אז בין שיניה), והשלושה בילו ימים רבים בקפה "קליאופטרה" שליד הנהר והתמודדו עם בעיות ההמחזה.

הכיכר ובית הקפה

נגיב מחפוז

מערבית: ששון סומך

מתחת לרגליהם של גברים ונשים וילדים. החנויות הומות מקונים. המהומה מאמירה תוך כדי תחרות צורמת עם המולת הרדיו. איזה להיטות לקנות, כאילו אחז בהם בולמוס של אגירה או הגירה. זרם בלתי פוסק, גלים גועשים, מתנגשים. הכל מתנהל בחיפזון המעורר תהייה. תחינות קבצני הרחוב תעו באוויר. חגיגה של קניות ומכירות וגניחות אובדות הנה התפוצצה מול עינינו. "אדון עולם, מרעיף שלום, / את אשר יגורנו בלום," דקלם ידידי. צחקנו יחדיו. צחוק של איולת היה זה.

4.

בין שעת מעריב לחשכה מיהרו הבריות להתפור ולהעלם. בתוך המולת ההתפרצות העצבים נמתחו וכך פרצו קרבות לשון וידיים. הגלים נסוגו והלכו, ובעקבות הגאות העצומה בא שפל עצום. הקילות נעלמו. הכיכר התרוקנה כליל, והלא דרכה שלא להתרוקן עד אשמורת אחרונה. עלה בדעתי לקום כדי לשאול את שוטר התנועה, אבל נמנעתי מלעשות כן משראיתי את פניו המתוחים, הזועפים. ולפתע נסגרו דלתות החנויות וחלונות הבתים. עלטה ודממה שולטים בכל. יושבי בית הקפה שולחים זה אל זה מבטים נבוכים:

מה קרה לעולם?

הנה העיתונים. הם לא מזכירים שום דבר...

אבל בטוח שיש משהו באוויר!

עלינו ללכת. למה לנו להישאר כאן?

אולי נמתין לחדשות?

רצוי שנהיה יחד.

והבתים שלנו? ואלה שבבתים?

איש אחד עמד ממקומו ואמר:

לבי אומר לי...

לא סיים את המשפט. החווה בידו תנועה מסתורית והלך לו. אלה שהיססו התעוררו, ובוהו אחר זה הסתלקו. הלכתי עם ידידי, מודאגים שנינו. "ראשי סחרחר עלי. אמור לי, בחייך, מה קרה?" אמר. "מה שקרה קרה" אמרתי, סבלנותי פוקעת, "אבל מה בקשר למה שלא קרה עדיין?"

פורסם לראשונה ב'עתון 77', גל' מס' 123 1990

אם אפשר לומר כך) שמחפוז מבלה את הבקרים שלו בקפה בשם "שאנו-אליזה" שליד שפת הים, שם הוא נפגש מדי יום עם חוג של סופרים ואינטלקטואלים, ובראשם המחזאי הוותיק תופיק אל-חכים, נשיא אגודת הסופרים המצרים באותם ימים. יצאנו במונית לאלכסנדריה בשעה שש בבוקר. בשעה תשע בדיוק עצרה המונית על המדרכה שליד "שאנו-אליזה". והנה שמחתי מאוד לראות את מחפוז מגיע בו-ברגע, לבדו, מסיר את כובע הקש שלו ומתיישב לו ליד שולחנו הקבוע. שמחתי על היותו לבדו נבעה מכך שבנוכחותם של מצרים אחרים יתנהל עניין המו"מ באטיות. לפיכך ביקשתי מנועם להמתין במונית כמה דקות, עד ש"אגשש את הדופק" אצל מחפוז. קודם לכן כבר ביקשתי מנועם להכין שלושה נוסחים של ההסכם: אחד בן משפט אחד, אחד בן עמוד אחד, והשלישי - הסכם מלא ומפורט. על איזה מהם יחתום הסופר, נחליט

1.

הבוקר זוהר. השמים בהירים. האביב נושף וממלא את האוויר עדנה. הכיכר מתעוררת - בנייניה החדשים ושרידיה העתיקים. החנויות נפתחות, דברי חלב ומאפה מוצגים בהן בגאווה. בתי הקפה מקבלים פני עמלים וחסרי מעש. ישבתי מול התה הירוק; מביט ונוזר חליפות, שופע בריאות, תקווה וחלומות געורים. אכן, לא חסרו באווירה תמונות מדאיבות. הנה איש שעניו נטרטו מבכי ומחוסר שינה. הוא מחפש את לשכת הבריאות. הנה אשה באה-בימים שואלת מהי הדרך הצרה ביותר לכלא של קהיר, אך אלה מראות הנבלעים בשפע אירועי היום-יום, ובה בשעה מרפרפת זמרתה של אום-כולתום ומנעימה את בוקרם של המאזינים. אני שואף לאטי את התה, מאזין בהנאה, בטוה שהתגוגות בנות-חלוף הן, וכי היופי נצחי ואינו כפוף לרצון הזמן.

2.

אמצע היום. מנת הקבב מגיעה. המלצר מסלק את הכד והכוסות ומכין את השולחן לארוחת הצהריים. "הדוחק נורא היום," אמר ידידי. "הכיכר תמיד מלאה בני אדם," אמרתי באדישות. "אבל היום זה עבר כל גבול," ענה. "האנשים משתנים," התערב המלצר, ידיד ישן אף הוא, "הם לא כמו שהיו." "רק אל ישתבח נותר כפי שהוא," אמר ידידי, והמלצר הוסיף: "אם אתה שואל מישהו למה השתנה הוא מכחיש ומאשים את האחרים. תאמין לי, העולם נפל על הראש." ניגשנו לאכול, בעוד אני מהרהר במה שמעתי. "כך הבריות בכל זמן ובכל מקום," לאטתי בנימה מרגיעה.

3.

בין שעת הצהריים והערב חדלנו לשוחח ועינינו ננעצו המומות במתרחש. "זהו הדוחק הרגיל בכל יום?" שאל ידידי. "לא, אפילו לא בחגים," הודיתי. הדוחק מתעצם עד אימה. האדמה נעלמת לחלוטין